

JOAQUIM ARBÓ I JAUME MARTÍ, DOS ALCALDES CENETISTES EN ELS FETS DE MAIG DE 1937

JORDI DURAN I SUÀREZ

Periodista

duran@periodistes.org

[Data de lliurament i acceptació: juny de 2022]

PARAULES CLAU:

Fets de Maig, Móra d'Ebre, Móra la Nova, J. Arbó Bargalló, J. Martí Mestre, CNT, FAI, POUM, PSUC, UGT, ERC, Unió de Rabassaires

PALABRAS CLAVE:

Hechos de Mayo, Móra d'Ebre, Móra la Nova, J. Arbó Bargalló, J. Martí Mestre, CNT, FAI, POUM, PSUC, UGT, ERC, Unió de Rabassaires

KEYWORDS:

Fets de Maig, Móra d'Ebre, Móra la Nova, J. Arbó Bargalló, J. Martí Mestre, CNT, FAI, POUM, PSUC, UGT, ERC, Unió de Rabassaires

RESUM

Del 3 al 7 de maig de 1937, en plena Guerra Civil, van tindre lloc a Barcelona i a altres indrets de Catalunya uns enfrontaments armats entre les forces d'orde públic de la Generalitat, amb l'ajuda dels partits i sindicats que donaven suport al govern català, i els milicians anarcosindicalistes i pumistes que propugnaven la revolució social. Estos esdeveniments, coneguts amb el nom dels Fets de Maig, van causar mig miler de morts antifeixistes a la rereguarda republicana. A les Terres de l'Ebre van produir-se xocs armats rellevants a Tortosa, mentre que a la capital de la Ribera d'Ebre patrulles de milicians liderades per Joaquim Arbó Bargalló i Jaume Martí Mestre, alcaldes anarcosindicalistes de Móra d'Ebre i Móra la Nova, respectivament, van prendre el control de la localitat. Aquest article forma part d'una monografia més àmplia sobre la revolució social de 1936 als antics districtes de Falset i Gandesa. A fi de no carregar encara més el text de citacions i notes al peu, remetem el lector que vulgui conèixer el detall de cada dada que s'hi esmenta a consultar l'estudi complet (*L'altra guerra. La patrulla antifeixista de Móra la Nova en la revolució social de 1936*, CERE, en premsa).

RESUMEN

Del 3 al 7 de mayo de 1937, en plena Guerra Civil, tuvieron lugar en Barcelona y en otros lugares de Cataluña unos enfrentamientos armados entre las fuerzas de orden público de la Generalitat, con la ayuda de los partidos y sindicatos que apoyaban al Gobierno catalán, y los milicianos anarcosindicalistas y poumistas, que propugnaban la revolución social. Aquellos acontecimientos, conocidos con el nombre de Hechos de Mayo, causaron medio millar de muertos antifascistas en la retaguardia republicana. En las Terres de l'Ebre se produjeron choques armados relevantes en Tortosa, mientras que en la capital de la Ribera d'Ebre patrullas de milicianos lideradas por Joaquim Arbó Bargalló y Jaume Martí Mestre, alcaldes anarcosindicalistas de Móra d'Ebre y de Móra la Nova, respectivamente, tomaron el control de la localidad. Este artículo forma parte de una monografía más amplia sobre la revolución social de 1936 en los antiguos distritos de Falset y Gandesa. Con el fin de no cargar aún más el texto de citas y notas a pie, remitimos al lector que quiera conocer el detalle de cada dato que en él se menciona a consultar el estudio completo (*L'altra guerra. La patrulla antifeixista de Móra la Nova en la revolució social de 1936*, CERE, en prensa).

ABSTRACT

From 3 to 7 May 1937, in the midst of the Civil War, armed clashes took place in Barcelona and other places in Catalonia between the Catalan government's forces of public order, assisted by the parties and unions that supported it, and the anarcho-syndicalist and POUM militias who advocated social revolution. These events, known as the Fets de Maig, resulted in the deaths of about 500 anti-fascists in the Republican rear-guard. In the Terres de l'Ebre, significant armed clashes took place in Tortosa, while in the capital of the Ribera d'Ebre militia patrols led by Joaquim Arbó Bargalló and Jaume Martí Mestre, the anarcho-syndicalist mayors of Móra d'Ebre and Móra la Nova, respectively, took control of the town. This article is part of a wider monograph on the social revolution of 1936 in the former districts of Falset and Gandesa. In order not to overload the text with quotations and footnotes, we refer the reader who wants to know the details of each piece of data mentioned there to consult the complete study (*L'altra guerra. La patrulla antifeixista de Móra la Nova en la revolució social de 1936*, CERE, in press).

"EL DIA 29 DE MAIG,
UNA DESENA DE VEÏNS
DE MÓRA D'EBRE
VAN FIRMAR, AL PATI
DELS TARONGERS
DEL PALAU DE LA
GENERALITAT, UNA
DENÚNCIA ADREÇADA
AL PRESIDENT DE
L'AUDIÈNCIA DE
BARCELONA PELS
FETS DELS DIES 3, 4 I
5 D'AQUELL MES A LA
CAPITAL RIBERENCA."

INTRODUCCIÓ

Enguany se commemora el 85è aniversari dels Fets de Maig de 1937, un enfrontament armat entre les forces antifeixistes a la rereguarda republicana catalana que va significar el final de la revolució social iniciada el 19 de juliol de 1936. La ciutat de Barcelona va ser l'epicentre dels combats entre la Guàrdia d'Assalt de la Generalitat —amb el suport de patrulles armades del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), la Unió General de Treballadors (UGT), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i Estat Català (EC)—, per una banda, i els milicians de la Confederació Nacional del Treball (CNT), la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), les Joventuts Llibertàries (JL), el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) i les Patrulles de Control, per l'altra.

Els enfrontaments a la ciutat comtal van iniciar-se el dia 3, quan dos centenars de guàrdies d'assalt, dirigits pel comissari d'Orde Públic de la Generalitat, Eusebi Rodríguez Salas (PSUC), van ocupar per la força l'edifici de la Telefònica, a la plaça de Catalunya cantonada amb el Portal de l'Àngel. El control de les telecomunicacions era fonamental en el context de guerra i revolució que es vivia aleshores, per la qual cosa els militants de la CNT, que havien requisat l'edifici el 19 de juliol de 1936 i des d'aleshores gestionaven el servei telefònic a través d'un comitè obrer, van defensar la posició amb fermesa.

L'assalt a la Telefònica fou el detonant d'una lluita aferrissada que va omplir de barricades els carrers de la capital catalana. Els combats i les escaramusses van allargar-se fins al 7 de maig i l'episodi es tancà amb un balanç de 500 morts i un miler de ferits, si donem per bones les dades que ens oferix l'*Enciclopèdia catalana*. El govern de la República va aprofitar l'avinentsa per a retirar les competències d'orde públic a la Generalitat i per a reprimir els comitès de defensa i les patrulles armades anarquistes i antiestalinistes que controlaven part del territori català.

Els ressons de la revolta magenca a la capital catalana van estendre's a altres indrets del país, sobretot a Tarragona, les Terres de l'Ebre, l'Alt Empordà i Osona. Els principals punts de conflicte al sud de Catalunya es van localitzar a les ciutats de Tarragona i Tortosa, on van produir-se víctimes mortals entre els combatents. Sense arribar a estos extrems, també van ser remarcables els incidents ocorreguts a Móra d'Ebre, centre d'una àmplia regió on els comitès de defensa i les patrulles cenetistes imposaven de manera decidida el comunisme llibertari i la col·lectivització de la terra.

DE LA FATARELLA AL MAIG

A les comarques dels antics districtes de Falset i Gandesa les desavinences entre els partits i sindicats antifeixistes que es van enfrontar els primers dies de maig de 1937 venien de lluny. La política col·lectivista que van aplicar els comitès anarcosindicalistes va ser la causa de no pocs conflictes i enfrontaments veïnals en municipis com Ascó, García, Ginestar o la Torre de l'Espanyol, localitats on va haver morts violentes entre la militància de la CNT, ERC, la Unió de Rabassaires (UR) i la UGT. En la majoria de les poblacions de la regió la tensió era manifesta entre els que defensaven el col·lectivisme agrari i els partidaris de mantindre la propietat i l'explotació privada de la terra, tal com va quedar palès en una concorreguda assemblea de representants polítics i sindicals de 37 pobles de les comarques del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, celebrada a

Móra la Nova entre el 9 i l'11 de gener de 1937, per a tractar sobre la qüestió agrària (Sánchez Cervelló, 2001).

No fou fins a finals d'aquell gener quan la tensió va arribar al punt culminant. A la Fatarella (Terra Alta), població de 2.500 habitants, els dies 24, 25 i 26 va esclatar una revolta de petits propietaris i parcers contra la col·lectivització agrària, que es va saldar amb l'execució de 34 pagesos a mans de milicians anarcosindicalistes dels pobles del voltant i de patrullers de control arribats des de l'Hospitalet de Llobregat i Barcelona (Termes, 2015). Els Fets de la Fatarella van ser, a petita escala, l'avantsala del gran enfrontament que tard o aviat havia d'esclatar entre les forces revolucionàries i el govern de la Generalitat, amb el suport de les organitzacions d'orde de l'espectre antifeixista.

Però el xoc definitiu entre els dos bàndols encara quedava lluny, per la qual cosa les patrulles de milicians anarcosindicalistes, en tornar de la Terra Alta, van continuar imposant la seua llei als municipis de la regió. El principal líder cenetista de la zona era Jaume Martí Mestre, nascut el 1903 o el 1904 a Móra la Nova, un home d'acció amb un llarg historial de lluita social des de 1931. A partir del 19 de juliol de 1936, va assumir la direcció del Comitè Antifeixista de la localitat i, segons Pons Garlandí (2008) i Mir (2007), va ser el referent a la rodalia de Móra de la xarxa d'agents faistes que va organitzar Aurelio Fernández Sánchez, *El Jerez*, des del Departament d'Investigació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) per a controlar la rereguarda catalana. Martí va liderar una cèlebre patrulla de milicians, coneguda amb el sobrenom del *Tercio* de Móra, que va intervindre en fets violents en una quarantena de localitats de les províncies de Tarragona, Castelló, Terol i Saragossa, en els quals es van comptabilitzar, pel capbaix, 135 víctimes mortals. A l'octubre de 1936, quan la Generalitat decretà la dissolució tant del CCMA com dels comitès antifeixistes i de defensa locals i de barriada, Jaume Martí es va fer càrrec de l'alcaldia de la vila representant la CNT. Esta responsabilitat institucional no va suposar cap obstacle perquè els patrullers del Tercio tinguessin un paper destacat en la repressió dels pagesos de la Fatarella.

Els esdeveniments de finals de gener de 1937 a la població de la Terra Alta van incrementar la por i la sensació d'inseguretat entre els petits propietaris, els mitgers i la gent d'orde que no combregava amb els plantejaments col·lectivistes del comunisme llibertari. La força pública era pràcticament inexistente a la regió, per tant les autoritats governamentals ben poca cosa podien fer davant dels arguments dels fusells, les metralladores i les bombes que manejaven els patrullers. Les milícies dels antics comitès continuaven tan actives com sempre i es resistien a ser desarmades, tal com ho demostra el fet que pràcticament l'endemà mateix de tornar de la Fatarella, el 28 de gener de 1937, se va produir una nova execució extrajudicial amb la intervenció de patrullers moranovencs. La víctima fou un veí de dretes del Pinell de Brai, Josep Amposta Espinós, de 44 anys, militant de la CEDA, segons consta a la paperassa de la Causa General. El van detindre a Móra d'Ebre i, després, el traslladaren a la partida del Molló, a la partió dels térmens de Móra la Nova i Tivissa, on fou tirotejat. Entre els que van ser denunciats per haver participat en la mort d'Amposta Espinós hi havia dos veïns del Pinell, Antoni Borrull Serres i Àngel Ferré Amposta, i tres de Móra la Nova "conocidos por Martí, Pedrola y Marruixa".¹

Davant d'este panorama, una delegació de quatre consellers del govern català va desplaçar-se a Móra d'Ebre per a intentar "posar remei a un ambient social gairebé

insuportable, que cada dia empenyia més i més als camperols cap a la defensa armada de llurs terres i petites propietats”.² La reunió tingué lloc el 19 de febrer i aplegà representants “autoritzats” de bona part de les poblacions de la Ribera d’Ebre i la Terra Alta, i delegacions dels partits i sindicats antifeixistes. Segons llegim al diari oficial d’ERC a Tarragona, *Llibertat*, els consellers de la Generalitat van donar suport a les demandes dels pagesos i es van comprometre a prohibir les apropiacions de finques rústiques, a autoritzar que els camperols poguessin sortir de les col·lectivitats sense represàlies i a limitar la validesa del paper moneda de les col·lectivitats. Els representants dels pobles, a més, van exigir als consellers l’establiment de comandaments polítics i militars únics, l’organització d’un exèrcit regular que desactivés les milícies dels partits i la “desaparició de comitès, i més comitès que tot ho emboliquen”.³

Però estos acords, tal com ja havia passat amb el Pacte de Móra la Nova firmat un mes abans, se van quedar en simples paraules davant la fermesa amb què defensaven l’obra del comunisme llibertari “els grups incontrolats de Móra la Nova i la Torrasa”, els quals “s’oposaran a aquesta lliure determinació dels camperols ingressats forçosament a les col·lectivitats”.⁴ Per als cenetistes, tot plegat era una nova maniobra del govern català que responia únicament “al afán deliberado de perjudicar a las colectividades agrícolas en beneficio exclusivo de la pequeña burguesía del campo”.⁵

Poc temps després de la visita dels quatre consellers a Móra d’Ebre, a la veïna població de Tivissa, durant la nit del 28 de febrer de 1937, “van explotar uns petards a la porta de l’Ajuntament i es van disparar, sense conseqüències, set o vuit trets contra els milicians que feien la guàrdia nocturna; es practicaren 25 detencions” (Piqué Padró, 2018). Les causes d’estos incidents eren altre cop els problemes aguts existents al voltant de l’explotació de la terra en un municipi on convivia “una cooperativa, un sindicat de camperols i una col·lectivitat”.⁶ L’1 de març, la Conselleria de Seguretat Interior de la Generalitat va decretar la supressió de les conselleries de Seguretat municipals, en un intent de limitar la força i les competències dels ajuntaments en esta matèria. I el 15 d’abril, amb motiu de la “modificación del Ayuntamiento”, van produir-se nous incidents a la Fatarella, protagonitzats per l’alcalde de Móra la Nova, Jaume Martí Mestre, i pel militant cenetista Amor Villar, secretari de facto de l’Ajuntament terraltenc.⁷

Tot i la tensió creixent entre les organitzacions antifeixistes catalanes, a Móra la Nova Martí continuava controlant plenament la situació amb una aparent bona entesa amb la resta de forces polítiques i sindicats locals. Un exemple d’esta suposada unitat sociopolítica la tenim en els actes organitzats a la vila en el marc de la “Setmana de Madrid”. El març de 1937, amb motiu de l’evacuació de la capital espanyola, van arribar a molts municipis catalans persones refugiades procedents de Madrid. A Móra la Nova es van instal·lar algunes famílies de la capital espanyola “en llocs d’acolliments, en cases que no estaven habitades, amb famílies..., allí on podien”, segons fonts orals recollides per Mata Cano (s/d). En paral·lel, tal com va passar en altres llocs del país, se van celebrar actes solidaris per a donar suport a la defensa de Madrid. Als antics Masos, el 14 de març tingué lloc “una asamblea de totes les organitzacions polítiques i sindicals per tal de posar de relleu l’important paper que jugava la reraguarda i fer avinent que el Madrid heroic necessita homes, armes i queviures”,⁸ un acte en què van intervenir els líders locals de les organitzacions anarquistes, socialistes, comunistes, catalanistes d’esquerra i del Sindicat Nacional Ferroviari (SNF-UGT).⁹

L'1 de maig de 1937, en vespres dels Fets de Maig, Móra la Nova havia d'acollir un míting unitari dels sindicats antifeixistes majoritaris, la CNT i la UGT, amb motiu de la Festa del Treball, igual com havia de succeir a Tarragona, Reus, Tortosa, Amposta, el Vendrell i Gandesa, entre altres ciutats catalanes.¹⁰ Sembla, però, que finalment els actes van ser desconvocats,¹¹ ja que la Generalitat decretà feiner el dia per a evitar aldarulls, prova evident que les relacions entre la CNT i la UGT passaven per un moment delicat. A la regió de l'Ebre, anarcosindicalistes i ugetistes, tal com va reportar *Lluita*, l'òrgan de la UGT i el PSUC tortosins, estaven molt enfrontats:

Las relaciones se agriaban cada día y los Comités de enlace entre las dos sindicales [UGT i CNT] hacía meses que desaparecieron. Los pueblos estaban aterrorizados. Las bandas de saqueadores invadieron los campos y robaron los frutos a unos campesinos que tenían más falta que ellos, de pan y de tierra. Los pueblos parecían cementerios! Y a tal extremo llegó la situación que sólo nos falta recordar los asesinatos ocurridos en la villa de la Cenia [...] Recordemos el asesinato de otro militante de la UGT, de Ginestar [...] Los tristes sucesos ocurridos no ha muchos meses en el pueblo de La Fatarella [...] Y recordemos la situación de Amposta, Gandesa, Batea, Pinell de Bray, Mora de Ebro, Mora la Nueva y una lista interminable de pueblos en que, a no tardar, se hubieran liquidado mutuamente por el plomo de las pistolas.¹²

La situació no era millor a la resta del país. Les divergències entre les forces anti-feixistes que apostaven per fer la revolució i guanyar la guerra simultàniament (CNT, FAI, JL i POUM) i les que prioritzaven per davant de tot el front bèl·lic (el govern de la Generalitat, PSUC, UGT, ERC...) eren profundes. El 3 de maig de 1937, el govern català va voler controlar l'edifici de la Telefònica de Barcelona, ocupat pels anarquistes des del 19 de juliol de 1936 i gestionat per un comitè cenetista al qual acusaven d'interceptar les converses telefòniques governamentals. L'actuació de les forces d'assalt per a ocupar l'edifici i fer-se amb el control del servici telefònic a la ciutat va desencadenar un enfrontament armat de grans proporcions a diferents indrets del país.

EL MAIG EBRENC

Les notícies sobre els enfrontaments que tenien lloc a la ciutat comtal van escampar-se immediatament a tot arreu. Les informacions van arribar aviat a Tortosa, a les Mores i a les Terres de l'Ebre en general, on els grups d'acció de la CNT, la FAI i les JL van mobilitzar-se mentre es propagava el rumor que els militants de la UGT, del PSUC, d'ERC i d'EC s'estaven armant i que a Barcelona els comunistes i els republicans liquidaven els milicians anarquistes.

Els informes recollits pel PSUC i la UGT sobre què va passar els primers dies de maig a pobles i ciutats de Catalunya donen fe d'una important mobilització anarcosindicalista en localitats com Batea, Corbera d'Ebre, Darmós, la Fatarella, Flix i Tivissa,¹³ entre altres. Els esdeveniments més greus a les Terres de l'Ebre van tindre lloc a la ciutat de Tortosa, on el dia 4 de maig de 1937 se van produir intensos tirotejos "entre anarquistes locals i de les comarques properes amb la Guàrdia Nacional Republicana, amb el balanç de deu morts" (Piqué Padró, 2018). Però a Móra d'Ebre també es van produir aldarulls greus, ja que patrulles anarquistes:

Joaquim Arbó Bargalló (dreta), a l'exili, a Tolosa de Llenguadoc. Foto extreta de *Cartas a María* [web].

[...] se levantaron en armas contra el legítimo Gobierno antifascista, tomando aquel día los Centros de Teléfonos y Telégrafos de Mora de Ebro, organizando el día 4 una concentración de elementos armados que dirigidos por Joaquín Arbó Bargalló y Juan Martín [sic], que desempeñaron los cargos de Alcaldes de Mora de Ebro y Mora la Nueva, respectivamente, sitiaron y asaltaron los Centros antifascistas de aquella población violentamente, amenazando y desarmando a los que en aquellos momentos en ellos se encontraban, practicando registros, destruyendo documentación y apoderándose de efectos.¹⁴

El capdavanter d'estos esdeveniments fou l'alcalde de la capital de la Ribera d'Ebre, Joaquim Arbó Bargalló, un militant cenetista que ja havia participat als Fets de la Fatarella al front d'una patrulla de milicians confederals. Arbó, de 35 anys, mecànic, regentava des de l'agost de 1931 un taller a Móra d'Ebre amb la col·laboració d'un aprenent i un mig oficial. L'any 1928 va iniciar la militància sindical a la Unió de Metal·lúrgics de Reus i cap a 1930 o 1931 va afiliar-se a la CNT. El 1933 formava part de la junta de la Societat Obrera de Móra d'Ebre, presidida per un altre confederal destacat, Josep Cobos Medranda, detingut l'any 1931 juntament amb Jaume Martí per amenaçar i injuriar el contractista del dipòsit de carbó de la companyia ferroviària MZA de Móra la Nova. Arran del cop d'estat del 17 i 18 de juliol de 1936, Joaquim Arbó va formar part del Comitè Antifeixista de Móra d'Ebre, va liderar un grup de milicians morencs que va participar als fets de Vilalba dels Arcs i Calaceit,¹⁵ i des del 30 d'octubre de 1936 va assumir l'alcaldia de la localitat arran de l'orde de dissolució dels comitès antifeixistes. En acabar la guerra, va marxar a exili i va ingressar al camp de concentració de Bram, prop de Carcassona. El 19 de març de 1939, en nom de "39 companys", va adreçar una carta al cònsol de Mèxic a París demanant-li autorització per a constituir una "colectividad mixta" al país americà.¹⁶ De setembre de 1939 a maig de 1940 va treballar a la fàbrica d'avions Dewoitine, a Tolosa de Llenguadoc, fins que fou acomiadat de la feina acusat de ser "suspect au point de vue national".¹⁷

Els moviments cenetistes a la zona de Móra el maig de 1937 van tindre lloc "al compás con el alzamiento de incontralados de Barcelona", segons els diaris de les organitzacions socialistes i comunistes catalanes, *Las Noticias* (UGT) i *Treball* (PSUC). El dia 3 començaren a concentrar-se a Móra la Nova elements de Tivissa, Porrera, Falset, Ascó, Flix, Marçà i altres localitats del Priorat i la Ribera d'Ebre, comandats pels cene-

tistes moranovencs Jaume Martí Mestre, Francesc Pedret Serres i Salvador Pedrol Marco: “Era un ejército completo el que se aprestaba a dominar la población de Mora [d’Ebre] y para ello iban pertrechados de gran cantidad de material bélico que tanta falta nos hace en el frente”.¹⁸ A les tres de la tarda, mentre es produïen els enfrontaments armats entre antifeixistes a Barcelona, Joaquim Arbó va ordenar a Josep Borrell, l’empleat municipal encarregat del subministrament de benzina al veïnat de Móra d’Ebre, “que no donés gens de gasolina a ningú encara que portés la tarja de racionament si no anava autoritzada per ell”.¹⁹ La mateixa tarda, els centres de Telèfons i Telègrafs del poble van quedar sota control del veterà cenetista morenc Josep Castelló Ripoll, conseller municipal d’Agricultura, amb l’objectiu de tindre intervingudes les telecomunicacions.²⁰

L’endemà, dia 4, les patrulles confederals se van fer notar als carrers de les Mores. A la nit, a Móra la Nova, els hòmens de Martí van posar-se en marxa just en el moment en què va tindre lloc una apagada de llum —provocada pels elements moranovencs— que va deixar a les fosques per uns moments les dos localitats. L’electricista Pedro de la Mata Herrero, president de la Secció de Móra del Sindicat Únic Regional de Llum i Força de Catalunya (CNT-AIT),²¹ va ser acusat d’haver provocat l’apagada, si bé ell va atribuir l’incident a una “causa fortuïta”.²²

Sigui com sigui, quan va haver la fallada elèctrica, a tres quarts de dotze de la nit, “entraron en el Ayuntamiento [de Móra d’Ebre] varios individuos armados, desarmando a los que allí habían”.²³ En paral·lel, uns 250 hòmens amb “fusells, pistoles i proveïts de sarrons plens de bombes de mà”,²⁴ de Móra d’Ebre, Móra la Nova i de la resta de les de poblacions esmentades, van ocupar posicions a la plaça de Dalt morenca, on residia la seu local de la UGT i el PSUC. Segons el relat d’alguns testimonis, els milicians cenetistes “pregueren les oportunes precaucions d’enfilar-se per les cases veïnes on en una d’elles emplaçaren una metralladora per si fos necessari”.²⁵ Desenes d’hòmens armats, amb els dos alcaldes al capdavant, van assaltar el local, mentre la resta d’efectius “desplegats en guerrilles apuntaven amb llurs fusells” cap a la seu ugetista i psuquista, ubicada a ca Don Pere Pau (Monfort i Martínez, 1998). Tot seguit, desarmaren les persones que es trobaven a l’interior del local i efectuaren “un registre minuciós violentant portes i calaixos i emportant-se tot el que els va fer goig”.²⁶ L’assalt va acabar amb munts de documents i material cremats en fogueres a la mateixa plaça.

El secretari general del PSUC a Móra d’Ebre i conseller municipal de Treball, Joan Bonet Borràs, que va viure els fets en primera persona, va declarar que Arbó, acompanyat de Martí, va trucar a la porta “en nombre de la autoridad” i quan obriren van irrompre “los mencionados [Arbó i Martí] juntamente con forasteros formando un total de treinta o cuarenta y otros que circundaban los alrededores del local”. A la sala del cafè, l’alcalde Arbó —segons Bonet Borràs— va dir als presents que “eran unos hijos de puta repitiéndolo varias veces y añadiendo que como a todos los hijos de puta les harían lo mismo que con ellos hicieron en Ucrania y que referente a los guardias de asalto eran a su vez también hijos de puta puesto que en su mayoría estaban afiliados al Partido Socialista”.²⁷ En acabat, “las huestes que le acompañaban enardecidas y con armas en su mano se hallaban dispuestas a matarlos”.²⁸

L’incident, però, no va anar més enllà gràcies al control de la situació que va demostrar tindre en aquells moments de tensió Jaume Martí Mestre, segons va manifestar el secretari de l’Ajuntament morenc, Joan Gimeno Serred,²⁹ i l’esmentat Joan Bonet: “[Martí] con

Casa Don Pere Pau (dreta), a la plaça de Caballé de Móra d'Ebre, seu local del PSUC i la UGT durant els Fets de Maig de 1937. Foto: Arxiu de Santi Alfonso.

su voz autoritaria [...] se impuso manifestando que el responsable era él y como a tal ordenó que se dejara correr sin ulterior extremo ya que tenían prisa para ir a Tortosa”.³⁰ No era del mateix parer el conseller municipal morenc Salomó Sanahuja (ERC), el qual va explicar que “no hubo hechos sangrientos por la serenidad de los elementos que fueron desarmados, que si no hubiera sido así, habría pasado algo como lo de la Fatarella”.³¹

El següent objectiu de la nit d'Arbó i Martí, acompanyats d'un centenar d'hòmens armats, va ser el local d'ERC, “on començaren a fer la mateixa labor [que a la seu socialista] però, d'una manera salvatge perquè totes les portes es trobaven tancades sense demanar les claus les tiraren a terra”.³² El president morenc de la Unió de Rabassaires i conseller municipal, Feliu Baiges, explicà que els assaltants van dir als congregats al local “que tenían que acabar con la mierda de la Esquerra” i que es van emportar “lo que quisieron”.³³

A primera hora del matí dia 5 de maig, Arbó va difondre un ban pels carrers de Móra d'Ebre “dient que ningú sortigués de casa fins nova ordre”.³⁴ En opinió de Rafael Sardà Solé, escrivent de l'Ajuntament, “això fou fet amb la intenció de fer escorcolls per les cases particulars, on anaren casa per casa i semblant el pànic s'apoderaren de tot el quels plagué”.³⁵ L'alcalde morenc també va ordenar que es recollissin les claus de les oficines bancàries de la població, “corrent aquesta feina a càrrec de Lliberat Gurrera de Móra d'Ebre”.³⁶

Els principals dirigents dels partits, sindicats i organitzacions antifeixistes de la localitat —tret de les llibertàries— i alguns funcionaris de l'Ajuntament van denunciar haver patit escorcolls domiciliaris, requisa d'armes i amenaces de mort per part dels

revoltats durant la matinada i el matí del dia 5. Entre els afectats hi havia el sereno, l'agutzil, el secretari (Joan Gimeno Serred) i l'escrivent (Rafael Jordà Solé) municipals; Feliu Baiges, rabassaire i conseller municipal; Francesc Miró Mosseguí, president local d'ERC; Joan Bonet, secretari general del PSUC; Pere Gràcia Martínez, secretari general de la UGT; Josep Segú Calanda, secretari general de SRI; Josep Margalef, funcionari de la Generalitat; José Escartín, militant ugetista, entre altres.

Els milicians van escorcollar i assaltar una "casa incautada on hi tenien establerts els seus estatges les agrupacions següents: Estat Català, Unió de Rabassaires i Socors Roig Internacional, i començaren a tirar pel balcó tot l'estatge".³⁷ Els denunciats per haver participat en l'assalt de la seu local de l'organització humanitària SRI van ser "un tal Segarra, un tal Launes y varios individuos armados",³⁸ a qui s'acusà de cremar "documentació i mobiliari emportant-se les pesses d'existència a la caixa".³⁹

Pel que fa a la seu dels rabassaires, Joan Torà Fumadó, president de la Federació de Sindicats Agrícoles de la Ribera, va explicar que "se incorporó a las oficinas encontrando el local en desbarajuste, faltando documentos, algún dinero y una máquina de escribir".⁴⁰ A banda de les oficines, els patrullers també van assaltar el magatzem de la federació sindical esmentada, d'on van sostroure "10.000 kilos de patatas, 2.000 de amoniaco, 1.900 de potasa, 4.500 de nitrato de chile, 1.800 de sulfato de hierro, 500 de sulfato de cobre, 350 de azufre en flor, 280 de morenc, 30 de azufre refinado, una báscula y una máquina de escribir".⁴¹ Finalment, hi ha constància que "tales individuos se incautaron de la fábrica de orujo de Juan Escribá, al cual se le llevaron además dos cavallerías".⁴²

Acabat el desarmament del poble i els escorcolls de domicilis i locals antifeixistes, les accions dels hòmens d'Arbó i de Martí van continuar durant tot el dia 5 de maig. Una columna de milicians encapçalada per l'alcalde de Móra d'Ebre va dirigir-se a Flix, "desmontando y apoderándose de las ametralladoras antiaéreas emplazadas para la defensa de la fábrica Electro-Química".⁴³ Estes armes, traslladades en dos camionetes, se van incorporar a una altra columna liderada pel cenetista morenc Santiago Ruana Arbó, conseller municipal de Proveïments, que "se dirigió a Tortosa para coadyuvar y prestar auxilio a los elementos que en aquella población también se levantaron en armas contra el gobierno legítimo".⁴⁴ Alguns testimonis van identificar com a integrants de la columna els anarcosindicalistes morencs Lliberat Gurrera i Emili Launes Aragonès, *Negret*.⁴⁵

La marxa dels patrullers cap a Tortosa va causar inquietud als dirigents dels partits i sindicats de Móra d'Ebre, ja que durant els escorcolls de la nit i la matinada l'alcalde, Joaquim Arbó, els havia amenaçat de matar-ne tants com cenetistes caiguessin a Tortosa. Finalment, "no hubo víctimas [a Móra d'Ebre] porque en Tortosa no tuvieron [els confederals morencs] ningún compañero muerto, siendo esta la condición que puso Arbó a su regreso a Mora como represalia".⁴⁶ Atesa la situació d'inseguretat existent, el mateix dia, "tots els Consellers municipals d'Esquerra i UGT, aixís com el que sotassigna [el secretari, Joan Gimeno Serred] van abandonar la població i desde aquella data que a Móra d'Ebre no hi ha autoritats governatives ni administratives".⁴⁷

Val a dir que des de les primeres hores del dimecres dia 5 i fins al dijous dia 6 de maig de 1937, Tortosa va estar en mans dels milicians anarquistes, dirigits pel líder faista Manuel Carrozas Borralló, un extremeny que fou enviat a la capital del Baix Ebre des de Barcelona a l'inici de la Guerra Civil per a donar vigor revolucionari a la ciutat. Carrozas, juntament amb el seu germà Antonio i l'home d'acció confederal Francisco

Batista Barsá, al capdavant d'una força formada per milicians tortosins i patrullers dels pobles de la rodalia, va aconseguir rendir la caserna de la Guàrdia Nacional Republicana de la capital ebreca, si bé tant Antonio Carrozas com Francisco Batista van perdre la vida en els enfrontaments armats que es van produir. A primera hora de la tarda del dia 6 de maig, va arribar des de València una columna de guàrdies d'assalt enviada pel govern de la República, fet que forçà la retirada precipitada dels hòmens de Carrozas i de les columnes que des dels pobles ebrencs s'havien sumat a la revolta tortosina (Subirats Piñana, 1989).

Jaume Martí no va seguir els passos de la patrulla de Santiago Ruana. En comptes d'anar a Tortosa, el moranovenc va organitzar el matí del dia 5 de maig una columna amb "elementos armados de la comarca y poniéndose al frente de ella marchó a Gandesa sitiando a determinados antifascistas de ésta población que hubieron de hacerse fuertes y resistir en el Ayuntamiento". La patrulla cenetista, amb "cañones, ametralladoras, fusiles y bombas de mano",⁴⁸ va assaltar les centrals de telecomunicacions de la capital de la Terra Alta i va escorcollar i coaccionar personal antifeixista, amb el suport de faistes gandesans (Sánchez Cervelló, 2001). Els assetjats se van fer forts en dos edificis de la ciutat i van mantindre una resistència ferrenya, segons podem llegir al diari ugetista *Las Noticias*.⁴⁹

A la vista del caire que prenen els esdeveniments, les autoritats municipals de Falset van maniobrar per a evitar que els aldarulls s'estenguessin a la capital del Priorat. El conseller de l'Ajuntament falsetà Joaquim Llorens Abelló (el Lloar 1885 – Ciutat de Mèxic, 1961), un excenetista dels anys vint però que amb l'adveniment de la Segona República va esdevindre un destacat dirigent regional d'ERC (Vall, 2016), va explicar que el dia 5 de maig de 1937 el consistori falsetà va acordar "tomar precauciones" en tindre notícies dels successos que s'estaven produint "en otras comarcas". Sembla que les precaucions esmentades van consistir a desplegar hòmens armats a les entrades de Falset per a barrar el pas a la possible arribada a la vila de columnes anarcosindicalistes forasteres. A l'hora de prendre esta decisió, en l'ànim dels consellers municipals falsetans devien estar ben presents els mètodes expeditius i les conseqüències que va tindre per a la població la visita de la Brigada de la Mort de Pascual Fresquet el setembre de 1936, que va ocasionar 27 execucions de veïns d'orde (Orensanz, 2008). Jaume Martí va recriminar a Llorens les cauteles adoptades pel Consell Municipal de Falset davant dels esdeveniments que s'estaven produint, instant-lo a què "no permanecieran en esa actitud de prevención, ya que esa actitud favorecía al fascismo". Immediatament, se va convocar una reunió del consistori falsetà, en la qual "el propio Martí" va tindre l'oportunitat d'exposar "esas razones" als seus membres, segons la versió de Llorens.⁵⁰

EL FINAL DE LA REVOLUCIÓ SOCIAL

Els esdeveniments de maig no es van tancar de manera satisfactòria per als interessos de la CNT i la FAI. L'operació de Gandesa, sense víctimes mortals, també va fracassar per mor de les notícies que arribaven de Barcelona i Tortosa, on els anarquistes perdien clarament el pols davant la ferma governamental. Els revoltats tortosins, amb el grup de Carrozas al capdavant, van haver-se de replegar, "fent una concentració d'uns set o vuit cents homes que després es varen traslladar a Gandesa, i mes tard a la zona d'Aragó segurament creent que a n'aquella zona tindran mes facil escapatoria".⁵¹

El 7 de maig de 1937, la premsa antifeixista de Reus comparava el moranovenc Jaume Martí Mestre amb un altre famós home d'acció cenetista de cognom semblant, Antonio Martín Escudero, *El Cojo de Málaga*, que controlava la frontera a Puigcerdà. Des de la capital del Baix Camp s'exigia a les autoritats republicanes que actuessin amb fermesa contra Martí per l'actuació dels seus hòmens durant els Fets de Maig:

A la comarca de la Ribera, un altre Martín, com el de Puigcerdà però català, té atemoritzats els ciutadans antifeixistes amb llurs fetxories.

Darrerament ha desarmat diversos elements del partit socialista, d'Esquerra i Estat Català; ha realitzat escorcolls als domicilis del Socors Roig Internacional, als Sindicats Agrícoles i Estat Català, cremant els arxius i mobiliari i emportant-se'n les pessetes que hi havia en caixa.

Es hora ja que les autoritats, a les quals diu no vol reconèixer, el posin en cintura.⁵²

Tot i el fracàs del moviment i la desbandada dels milicians ebrencs cap a l'Aragó —Manuel Carrozas en un primer moment se va refugiar a Vall-de-roures, al Matarranya—, Joaquim Arbó i Jaume Martí van continuar al capdavant dels ajuntaments respectius durant unes quantes setmanes més. Els dirigents psuquistes, ugetistes, d'ERC, rabassaires i, sobretot, el secretari de l'Ajuntament de Móra d'Ebre, Joan Gimeno Serred, exigien a la Generalitat que desarmés els anarcosindicalistes de la regió, ja que no es veien amb cor de tornar a la capital riberenca. El 19 de maig, tot continuava igual, per la qual cosa Gimeno adreçà un escrit al director general d'Administració Local del govern català en què li anunciava que “fins que no s'hagi procedit al desarmament d'aquelles Comarques i es destinin forces d'Ordre Públic en aquelles Contrades, com a mesura de seguretat personal no podem fer-nos càrrec novament dels nostres respectius càrrecs”.⁵³

A Móra la Nova, les relacions entre la CNT, per una banda, i els comunistes del PSUC i els ugetistes, per l'altra, també van quedar molt malmeses per tot el que havia succeït. Segons el relat del secretari d'Organització local psuquista, Conrad Hortonedá Tost, i del secretari general de la UGT a la població, Joan Algueró Vilàs, durant la revolució magenca els hòmens de Martí van arribar “al extremo de disolver el PSUC en Mora la Nueva y exigiendo además la entrega de la mitad de las recaudaciones y la incautación del local del PSUC y UGT”,⁵⁴ on els revolucionaris van col·locar un rètol amb les sigles de la CNT. Arran d'estos esdeveniments, el dia 14 de maig de 1937, els diaris del PSUC, *Treball*, i de la UGT, *Las Noticias*, van publicar articles molts crítics amb l'actuació de Martí durant els esdeveniments de primers de mes. En dos cròniques firmades per Buendía es van esmentar explícitament els noms de “Martí, Pedret [i] Pedrol” com a responsables d'haver pres el poder i d'imposar “la dictadura” a Móra d'Ebre i Móra la Nova mitjançant la destitució, per la força de les armes, dels líders de la resta d'organitzacions antifeixistes i de les autoritats municipals.

Els tres cenetistes moranovencs al·ludits van encaixar molt malament les denúncies de la premsa marxista. Van exigir a Hortonedá i Algueró la rectificació dels articles publicats als periòdics esmentats, “dando 3 días de plazo [...] no respondiéndolo, en caso contrario de lo que pueda ocurrir a dichos responsables”. Davant de “las continuas amenazas y coacciones de que son objeto” i vista “la carencia de armas para su seguridad personal”, Hortonedá i Algueró es van veure “obligados a abandonar los puestos responsables y dejar de defender los pocos intereses que ya quedan en la indicada población al PSUC

y a la UGT”.⁵⁵ En paral·lel, el fill del ferroviari cenetista Salvador Pedrol Marco, Joan Pedrol Juncosa, va publicar a *Solidaridad Obrera* una carta de rèplica adreçada a Buendía, que acabava d’esta manera: “Tiempos habrán en que hablemos claro y concreto y no tendremos otra faena que arrancar caretas y proclamar a grito pelado los individuos y la moral que poseen los que nos difaman”.⁵⁶

No només a les Mòres regnava aquells dies la inquietud. En altres localitats de la rodalia el veïnat vivia hores d’angoixa per la incertesa del moment i per les represàlies que poguessin emprendre els cenetistes i faistes després del fracàs de la revolució de maig. A Corbera de la Terra Alta, on els líders comunistes van ser desarmats per un escamot anarcosindicalista, “tot el poble esta carregat de por per que creuen que es tenen de presentar [els líders de la CNT local] amb força forastera, i tenen de matar mig poble”.⁵⁷ A la Fatarella, amb el record encara fresc dels morts de finals de gener, els Fets de Maig se van viure “angustiosamente”: “Aquí el pueblo todo pide justicia urgente no hay Ayuntamiento, en el mismo pueblo está el terror de los 22 hombres que se fueron en Tortosa con armas contra el gobierno que se titulan los insurrectos”.⁵⁸

El mes de maig avançava i els confederals continuaven controlant la situació i conservant les posicions en bona part dels pobles de la Ribera d’Ebre, el Priorat i la Terra Alta. Arbó i Martí romanien al capdavant de les alcaldies respectives malgrat la tensió creixent amb la resta d’organitzacions antifeixistes. Ningú més que els confederals disposava d’armament als municipis, per tant no hi havia altra autoritat que la de les patrulles anarquistes. Però les coses van començar a capgirar-se a partir del 23 i 24 de maig, dies en què Martí i Arbó, respectivament, van assistir en qualitat de presidents dels seus consells municipals a sengles reunions amb autoritats d’orde públic i representants de les forces de l’espectre antifeixista per a intentar reconduir la situació als dos pobles.

La primera trobada va tindre lloc a Móra la Nova, el dia 23, amb l’assistència de dos representants del delegat d’Ordre Públic de Catalunya del govern central. Se va intentar aclarir què havia passat durant els primers dies de maig a la vila i s’arribà a la conclusió que no havia passat res d’especial, tal com defensaven els cenetistes. Tot i això, Josep González, de la UGT, va fer notar que el rètol del local social del sindicat socialista i del PSUC —La Bombilla— va aparèixer lluint les sigles de la CNT. En este punt, Jaume Martí va intervindre i, en termes conciliadors, va assegurar que “ja estava cansat de dir que valia més la pena de deixar d’una vegada per a sempre la qüestió del local que ocupa el Partit Socialista”, ja que malgrat tractar-se d’un edifici que havia sigut requisat per la CNT, “era més interessant conservar els llaços de convivència que no buscar per petiteses discusión [*sic*] i trencament sense finalitat practica”.⁵⁹ Se va arribar al compromís de restablir el rètol original —amb les sigles del PSUC i la UGT— i d’entregar les “actes d’incautació de l’edifici social que per triplicat obra en poder de la CNT”. A canvi, ugetistes i psuquistes s’obligaven a cedir, tal com ja feien habitualment, la sala de La Bombilla a la CNT sempre que la necessités per a celebrar “actes d’envergadura, tant polítics com sindicals o benèfics”.⁶⁰

Més dura va ser la reunió que va tindre lloc l’endemà al Consell Municipal de Móra d’Ebre, durant la qual el president, Joaquim Arbó, va ser atacat per la resta de representants antifeixistes i va ser derrotat en el seu intent de redreçar la situació convocant una assemblea de veïns. Rebutjada la proposta de l’alcalde, s’aprovà, a iniciativa de Cèsar Borràs, de la Regional de la Unió de Rabassaires, una declaració en què s’exigia l’arri-

bada a la població de forces d'orde públic per a garantir la seguretat del veïnat⁶¹ i com a única forma per a restablir la normalitat institucional i la tranquil·litat dels ciutadans del poble. La proposta va obtindre, fins i tot, el suport del representant que la Regional de la CNT va enviar a la reunió, Jaume Rillo, el qual va desautoritzar “al company Arbó del seu càrrec autoritari com a Alcalde de Móra d'Ebre”.⁶²

El dia 29 de maig, una desena de veïns de Móra d'Ebre van firmar, al Pati dels Taroners del Palau de la Generalitat, una denúncia⁶³ adreçada al president de l'Audiència de Barcelona pels fets dels dies 3, 4 i 5 d'aquell mes a la capital riberenca. Els signants eren Jaume Solé, F. Miró i Salomó Sanahuja, per ERC; Pere Gràcia, Joan Bonet, Josep Margalef i José Escartín, per la UGT; Feliu Baiges, per UR, i Josep Segú, per EC i SRI. També va firmar el secretari de l'Ajuntament, Joan Gimeno, com a perjudicat i redactor material de la denúncia.⁶⁴ En l'escrit, els firmants asseguraven que Arbó i els seus companys encara no havien sigut desarmats, per la qual cosa no podien retornar al poble, d'on havien fugit el dia 5, si no es desplegaven abans forces de seguretat i es desarmaven els milicians anarquistes. La demanda va tindre conseqüències pràctiques i pocs dies després les forces d'orde públic governamentals van prendre el control de la regió. Joaquim Arbó i Jaume Martí van ser destituïts dels seus càrrecs al capdavant de les alcaldies de Móra d'Ebre i Móra la Nova a primers de juny de 1937; van ser detinguts, empresonats i, finalment, jutjats per estos fets. Les condemnes que els va imposar la justícia republicana, però, van ser lleus: sis mesos de presó a cadascú per un delicte de desordres.⁶⁵

BIBLIOGRAFIA

- MATA CANO, Oriol (s/d): “Converses amb Manel Cardona López” [inèdites], Móra la Nova.
- MIR, Miquel (2007): *Diario de un pistolero anarquista*. Ediciones Destino, Barcelona.
- MONFORT TENA, Julio; MARTÍNEZ GARÍ, Joan Anton (1998): “Móra d'Ebre, un poble a la rereguarda”. *La Rinada* (Móra d'Ebre), segona època, agost de 1998, p. 7.
- ORENSANZ, Toni (2008): *L'òmnibus de la mort: parada Falset*. Ara Llibres, Badalona.
- PIQUÉ i PADRÓ, Jordi (2018): “El govern de la Generalitat de Catalunya i la Guerra Civil a les comarques tarragonines”. SOBREQUÉS i CALLICÓ, Jaume; DUEÑAS ITURBE, Oriol; MARTÍN i BERBOIS, Josep Lluís. *A 80 anys del cop d'estat de Franco. La Generalitat de Catalunya i la Guerra Civil*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- PONS GARLANDÍ, Joan (2008): *Un republicà enmig de faistes*. Edicions 62, Barcelona.
- RÚA, José Manuel (2005): “Els Fets de Maig a tot Catalunya. Precedents i víctimes”. SOLÉ SABATÉ, J. M.; VILLARROYA, Joan [directors]. *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions 62, Barcelona.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (2001): *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Flor del Vent Edicions, Barcelona.
- SUBIRATS PIÑANA, Josep (1989): *Evocacions 36-38. La Guerra Civil des de Tortosa*. Edició de l'autor. Graficur, Tortosa.
- TERMES, Josep (2015): *Misèria contra pobresa*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona.
- VALL, Josep [coord.] (2016): *Esquerra a Mèxic. 1941-1980*, p. 191. Fundació Josep Irla, Barcelona.

NOTES

1. "Declaración del testigo Montserrat Amposta Cugat" (el Pinell de Brai, 3/6/1942). "Pinell de Bray (Tarragona)". Causa General (CG), 1.445, exp. 10, p. 62. AHN.
2. "La realitat social de Terra Alta i La Ribera exigeixen, finalment, al Consell de la Generalitat una visita oficial que abans d'ahir portaren a cap els Consellers Santillán de la CNT, Sbert de l'Esquerra, Vidiella de la UGT i Calvet de la Unió de Rabassaires". *Llibertat* (Tarragona), 21/2/1937, p. 1.
3. *Ibidem*.
4. CRIT. "Les col·lectivitats agrícoles". *Llibertat* (Tarragona), 23/2/1937, p. 1.
5. CALLOL, F. "El Gobierno de la Generalidad frente a las organizaciones campesinas". *Solidaridad Obrera*, 27/2/1937, p. 9.
6. "Manifest que el Sindicat Únic de Treballadors de Tivissa posa en coneixement del poble com invitació a la cordialitat amb els demés partits antifeixistes" (Tivissa, 28/11/1936). Fons Lluís Brull i Cedó 340-73-/2-1.609. ACRE.
7. TAILLANDIER, L; ALBARRÁN, Manuel. "Los agentes que suscriben [...]". "Rollo especial de la Audiencia de Tarragona del sumario especial instruido por el Juzgado Especial de Barcelona y el Juzgado de Primera Instancia e Instrucción de Gandesa contra Nicolás Santamaría Mínguez y cincuenta y ocho más por los sucesos ocurridos en La Fatarella en enero de 1937", p. 757. CG, 1.452, exp. 18. AHN.
8. "Mora la Nova. La Setmana de Madrid". *La Humanitat* (Barcelona), 23/3/1937, p. 6.
9. *Ibidem*.
10. "A tots els treballadors de Catalunya". *Acció Sindical* (Barcelona), 29/4/1937, p. 1.
11. "La contrarevolució por las comarcas catalanas". *Solidaridad Obrera* (Barcelona), 16/5/1937, p. 2.
12. FORNÉ FERRERES, J. "Réplica a las insidiosas acusaciones de "Solidaridad Obrera" sobre lo ocurrido en Tortosa". *Lluita* (Tortosa), 19 i 20 de maig de 1937, suplement dels números 242 i 243, p. 1.
13. Documentació de la UGT de Catalunya del Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), doc. 1.625, p. 46, 73, 74, 104, 109, 139, 140, 416 i 417. Archivo de la Fundación Francisco Largo Caballero (AFFLC), Alcalá de Henares (Madrid).
14. "Al Tribunal Popular" (Tarragona, 6/6/1937). "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 del Juzgado de Primera Instancia e Instrucción de Gandesa por rebelión y por los sucesos ocurridos en mayo de 1937 en Mora de Ebro". FC-CG, 1.453, exp. 1, p. 13. AHN.
15. "Declaración de Joaquín Arbó Bargalló" (Tarragona, 5/6/1937). "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 126. AHN.
16. ARBÓ BARGALLÓ, Joaquín; PUJOL PEDROLA, José; GUILLAMÓN GUILLAMÓN, José. "Los que suscriben" (Camp de Bram, Aude, 19/3/1939). "Solicitudes de refugiados españoles para emigrar a México". Fons Exilio español, febrer-juliol de 1939, p. 343 i 344. Archivo Histórico Genaro Estrada (AHGE) (Ciutat de Mèxic).
17. "Sospechosos bajo el punto de vista nacional" (30/4/2012). *Cartas a María. Diario de una búsqueda*. En línia: <cartasamaria.wordpress.com-/2011/04/30/sospechosos-bajo-el-punto-de-vista-nacional>. Consulta: 31/1/2021.
18. BUENDÍA. "El pusch en las comarcas". *Las Noticias* (Barcelona), 14/5/1937, p. 3.
19. "Els que sotassignen, representants dels partits i organitzacions antifeixistes de Móra d'Ebre", (Barcelona, 29/5/1937). "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 83. AHN.
20. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937). *Ibidem*, p. 33.
21. DE LA MATA, Pedro. "Carta de la Secció de Móra la Nova (Tarragona) del Sindicato Único Regional de Luz y Fuerza de Catalunya" (Móra la Nova, 24/11/1936). Fons ANC-886 / Llei 21 del 2005 de restitució a la Generalitat de Catalunya (ANC1-886-T-2.960). ANC.
22. "Declaración de Pedro de la Mata Herrero" (Reus, 26/6/1937). "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 225 i 226. AHN.
23. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. *Ibidem*, p. 33.
24. "Els que sotassignen, representants dels partits i organitzacions antifeixistes [...]" (Barcelona, 29/5/1937), doc. cit. *Ibidem*, p. 83.
25. SARDÀ, R. "Quelcom sobre els fets ocorreguts a Mora d'Ebre" (25/5/1937). *Ibidem*, p. 92.
26. "Els que sotassignen, representants dels partits i organitzacions antifeixistes [...]" (Barcelona, 29/5/1937), doc. cit. *Ibidem*, p. 83.
27. "Declaración de Juan Benet Borrás" (Gandesa, 18/7/1937). *Ibidem*, p. 248.
28. *Ibidem*.

29. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. Ibídem, p. 32.
30. "Declaración de Juan Benet Borrás" (Gandesa, 18/7/1937), doc. cit. Ibídem, p. 248.
31. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. Ibídem, p. 34.
32. SARDÀ, R. "Quelcom sobre els fets ocorreguts a Mora d'Ebre" (25/5/1937), doc. cit. Ibídem, p. 92.
33. "Declaración de Félix Baiges Pujol" (Gandesa, 18/7/1937). Ibídem, p. 252.
34. SARDÀ, R. "Quelcom sobre els fets ocorreguts a Mora d'Ebre" (25/5/1937), doc. cit. Ibídem, p. 92 i 93.
35. Ibídem.
36. GIMENO, Joan. "Com a secretari del Consell Municipal de Mora d'Ebre" (Barcelona, 19/5/1937). Ibídem, p. 120.
37. SARDÀ, R. "Quelcom sobre els fets ocorreguts a Mora d'Ebre" (25/5/1937), doc. cit. Ibídem, p. 93.
38. "Declaració" [de Francisco Falcó Piñol] (Barcelona, 5/6/1937). Ibídem, p. 103.
39. "Els que sotasignen, representants dels partits i organitzacions antifeixistes [...]" (Barcelona, 29/5/1937), doc. cit. Ibídem, p. 83.
40. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. Ibídem, p. 34.
41. "Al Tribunal Popular" (Tarragona, 17/9/1937). Ibídem, p. 16.
42. "Declaració" de Rafael Sardá Solé (Móra d'Ebre, 5/5/1937). Ibídem, p. 95.
43. "Al Tribunal Popular" (Tarragona, 6/6/1937). Ibídem, p. 13.
44. Ibídem.
45. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. Ibídem, p. 34.
46. Ibídem.
47. GIMENO, Joan. "Com a secretari del Consell Municipal de Mora d'Ebre" (Barcelona, 19/5/1937), doc. cit. Ibídem, p. 120.
48. BUENDÍA. "El pústch en las comarcas". *Las Noticias* (Barcelona), 14/5/1937, p. 3.
49. Ibídem.
50. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 42. AHN.
51. "Informe que presenten els companys ferroviaris que sotasignen dels fets ocorreguts a Mora la Nova i Mora d'Ebre". Ibídem, p. 121r.
52. "L'actuació de la banda Martí, de Mora la Nova". *Diari de Reus*, 7/5/1937, p. 3.
53. GIMENO, Joan. "Com a secretari [...]" (Barcelona, 19/5/1937), doc. cit. "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 119 i 120. AHN.
54. ALGUERÓ, Juan; HORTONEDA, Conrado. "Declaramos" (Móra la Nova, s/d). Documentació de la UGT de Catalunya del CDMH, cit., doc. 1.625, p. 418. AFFLC.
55. Ibídem.
56. PEDROL (HIJO), Juan. "Replicando a «Las Noticias»". *Solidaridad Obrera* (Barcelona), 20/5/1937, p. 9.
57. CORTIELLA, Joaquín [vicepresident del Sindicat de Treballadors de la Terra (UGT) de Corbera de la Terra Alta]. "Estimats companys salud" (Corbera de la Terra Alta, 16/5/1937). Documentació de la UGT de Catalunya del CDMH, cit., p. 63. AFFLC.
58. ROCAMORA [del Sindicat de Treballadors de la Terra (UGT) de la Fatarella]. "Salud camaradas todos" (la Fatarella, 23/5/1937). Ibídem, p. 139.
59. "Consell Municipal de Mora la Nova" (Móra la Nova, 23/5/1937). "Expedientes de asuntos municipales de la comarca de Ribera d'Ebre. Ascó-Tivissa". PS-Barcelona-Generalitat, 312, 1, cit. CDMH.
60. Ibídem.
61. "Acta de Mora d'Ebre" (Móra d'Ebre, 24/5/1937). Ibídem, p. 3-4.
62. Ibídem, p. 3.
63. "Els que sotasignen, representants dels Partits i organitzacions antifeixistes [...]" (Barcelona, 29/5/1937), doc. cit. "Rollo nº 246/1937 de la Audiencia de Tarragona del sumario nº 15/1937 [...]", cit., p. 83 i 84. AHN.
64. "Acta" (Tarragona, 16/9/1937), doc. cit. Ibídem, p. 32.
65. "Sentencia" (Tarragona, 18/9/1937). Ibídem, p. 61.